

ՀԱՍՄԻԿ ՀԱՅԱԿԱՅԱՆ

ԽՈՒՌՈՒԱԿԱՆ ^dŠa(w)uš(k)a ԱՍՏՎԱԾՈՒՀՈՒ ԱՆՎԱՆ ԵՎ ԿԵՐՊԱՐԻ ԴՐՍԵԿՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԱԿԱՆ ԱՌԱՄՊԵԼԱԿԱՆ ԵՎ ԼԵՋԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐՈՒՄ¹

Նինվեի Շավուշկա աստվածուհու անվան վաղագույն վկայությունները հայտնի են Ուրի III դինաստիայի ժամանակաշրջանի տեքստերից, որտեղ նա հանդես է գալիս ^dša-u₁₈-ša ni-nu-a^{ki} ձևով՝ ենիլից ու Նինլիլից հետո²:

Նինվեի Շավուշկան Նինվեի Իշտարի խուռիական անվանումն էր, և նա կայծակի ու ամպրոպի աստծո՝ Թեշուրի հետ գլխավորում էր խուռիական դիցարանը³:

Նրա պաշտամունքը հետագայում տարածվում է Փոքր Ասիայում, Սիրիայում և հասնում մինչև Միջերկրականի ափերը: Շավուշկայի

¹ Խորին շնորհակալություն ենք հայտնում քննարկումների և զրականության տրամադրման համար Ա.Քոսյանին, Ա.Պետրոսյանին, Ե.Գրեկյանին, Տ.Դալայանին: Հատուկ շնորհակալություն ենք հայտնում Հ.Մարտիրոսյանին՝ հոդվածի լեզվաբանական մասի մանրամասն քննարկումների համար:

² Գ.Ղափանցյանը, անդրադառնալով ^dŠa(w)uš(k)a խուռիական աստվածուհու անվան արծագանքներին հայերենում, գտնում է, որ այն պահպանվել է մեր լեզվում հազվադեպ հանդիպող «շօշօկել» - «ծամածովել, կտրատվել, ծեքծեքել» բառերում, որոնք վկայված են Հովհան Ոսկեբերանի հայերեն թարգմանություններում: Ըստ Ղափանցյանի, այս վերոնշյալ բառերը արտահայտում են սիրո և պտղաբերության այդ աստվածուհու հիմնական հատկանիշները (Капанцян Г., Историко-лингвистические работы, т. 1, Ереван, 1956, с. 281-282.): Նշված տեսակետը ընդունում է նաև Գ.Վարդումյանը (Вардумян Г., Дохристианские культы армян, Армянская этнография и фольклор, 18, с. 71.): Սակայն Ղափանցյանի այս ստուգաբանությունը անհիմն է համարել Գ. Զահուկյանը (Զահուկյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987, էջ 423-424): Մենք ևս ժամանակին այլ տեսակետ ենք հայտնել (Հմայակյան Հ., Սոսանվեր Անուշավանը և նրա կովկասյան ու խուռիական զուգահեռները, Մերձավոր Արևելք, Հոդվածների ժողովածու, II, Երևան, 2005, էջ 28-34): Մեր տեսակետներն այս առումով իրենց հետագա զարգացումն են ստացել սույն հոդվածում:

² Westenholz J., The Old Akkadian presence in Nineveh: fact or fiction, Iraq, v. LXVI, 2004, p. 10.

³ Haas V., Geschichte der Hethitischen Religion, Leiden - New York - Köln, 1994, S. 346; Lambert W., Ištar of Nineveh, Iraq, v. LXVI, 2004, p. 35.

գլխավոր պաշտամունքային կենտրոններն էին Վերին Եփրատում գտնվող Սամուխա քաղաքը, հյուսիս-արևմտյան Սիրիայի Խատտարինա, հյուսիսային Կիցցուվատնայի Լավացանտիա և այլ քաղաքները⁴:

Ասորեստանյան տեքստերից մեկում, որ վերաբերում է Նինվեի Իշտարին, վերջինս բնութագրվում է որպես Նինվեի թագուհի, Մեծ տիրուհի, պատերազմների տիրուհի, մեծ անգղ, որ որոշումներ է կայացնում և ճակատագրեր տնօրինում, ով ընտրում է հողեր, շատ հեշտասեր է, ով ղեկավարում է բոլոր քաղաքները, ով հրկիզում է իր թշնամիներին և ում համար հաճելի է աղոթել⁵:

Գիտության մեջ քննարկվել է, որ Նինվեի Իշտարի կերպարը ծագում է Նինվեի Շավուշկայից⁶: Նինվեի Իշտարը, ըստ ուսումնասիրողների, հայ առասպելաբանության մեջ հանդիսացել է Շամիրամի նախատիպը: Ն. Ադոնցը գտնում է, որ Շամիրամն իր հոյակապ փառքի համար պարտական է «ոչ թե պատմական Շամուրամաթի դժգույն ուրվականին, այլ հատկապես այնքան ժողովրդական աստվածուհի Իշթարին»⁷: Ուշագրավ է, որ Շամիրամի մասին Մովսես Խորենացու մոտ պահպանված բնութագրումները գրեթե նույնական են վերը քննարկված տեքստում տրված Նինվեի Իշտարի բնութագրերին⁸: Մասնավորապես, հետևյալ տողերը համընկնում են Շամիրամի կերպարին. Իշտարը Նինվեի թագուհին է, այնպես, ինչպես հայկական առասպելում Շամիրամը, որ կոչվում է «Նինվեի թագուհի»: Իշտարը պատերազմների տիրուհի է, որ որոշումներ է կայացնում և ճակատագրեր տնօրինում: Հայկական առասպելում Շամիրամը, լսելով Արայի գեղեցկության մասին, *որոշում է* ամուսնանալ նրա հետ և, մերժում ստանալով, *պատերազմում է* Արայի դեմ ու կոտորում նրա զորքը: Իշտարը բնութագրվում է որպես *հողեր ընտրող, շատ հեշտասեր, քաղաքներ հովանավորող և թշնամիներին հրկիզող*: Ըստ Խորենացու, Շամիրամը Վանի շրջակայքում *ընտրում է հողեր* և կառուցել տալիս Վան քաղաքն իր այգիներով ու

⁴ Haas V., Geschichte der Hethitischen ..., S. 346-347.

⁵ Lambert W., Ištar..., p. 35.

⁶ Вильке К., Ту'амат-башму и богиня Ша(в)ушка мивеви́нская, Древний Восток, № 5, Ереван, 1988, с. 23-24.

⁷ Ադոնց Ն., Հայաստանի պատմություն, Երևան, 1972, էջ 94:

⁸ Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց, թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրություններն ակադեմիկոս Ստ. Մալխասյանցի, գիրք 1, գլուխ ԺԵ, ԺԶ, ԺԷ, ԺԸ:

պտղաբերության պաշտամունքին առնչվող, մեռնող-հարություն առնող աստվածությունների հետ: Ղ. Ալիշանը, հաշվի առնելով սոսի ծառերին Անուշավանի նվիրաբերումը և խորենացու բերած նրա բնութագրերը, որպես «շատահանճար յիր և ի բան» (շատ գործունյա հանճարախոս), նրան համադրելի է համարում հունական Ապոլոնի հետ, որի պաշտամունքում առանձնակի դեր ունի ծառապաշտությունը և որը երգահանության ու բանաստեղծության վարպետ էր: Ըստ Ղ. Ալիշանի Ապոլոնը ևս կոչվել է Սոսյան, որի պատճառները դիցաբանները չգիտեն¹³: Ապոլոնը պաշտվել է նաև որպես դեպի վեր նեղացող սյուն, հիացինտ, մոշենի, դափնի, կիպարիս, կաղնի, արմավենի և այլն¹⁴:

Հայկական հավատալիքներում այդ տիպի, այսինքն, պտղաբերության պաշտամունքին առնչվող կերպարներ են «Սասնա ծռեր» էպոսի Փոքր Միերը կամ «Վիպասանքի» Արտաշեսի և Սաթենիկի որդի Արտավազդը: Սոսանվերի մասին, բացի վերը նշվածից, խորենացին հայտնում է, որ նա կարողանում է Նինվասից կամ Ջամեսեսից՝ Շամիրամի որդուց, բարեկամների օգնությամբ հետ ստանալ նախ մեր երկրի մի մասի կառավարումը, հետո ամբողջ երկրի իշխանությունը¹⁵:

Առասպելից պարզ չէ, թե ով է Սոսանվերի մայրը, սակայն մեզ հայտնի է, որ նրա հորը՝ Կարդոսին, Շամիրամը, Արա Գեղեցիկի նկատմամբ տածած սիրո պատճառով, կոչում է Արայան Արա և նշանակում է երկրի գլխավոր: Վերջինս պատերազմում զոհվում է Շամիրամի հետ: Փաստորեն, Արայան Արան Շամիրամի դաշնակիցն էր ու զինակիցը, ինչը թույլ է տալիս առաջադրել վարկած, որ Սոսանվերի մայրը, ըստ վերակազմության, հնարավոր է Շամիրամը լիներ (այս միտքը հիմնավորող այլ փաստարկներ կբերվեն ստորև):

Ինչպես արդեն նշվել է, գիտության մեջ տարածված է այն տեսակետը, որ Շամիրամի կերպարը ծագում է Նինվեի Իշտարից, վերջինս էլ՝ Նինվեի Շավուշկայից: Իշտարի կերպարը համադրելի է նաև կովկասյան ավանդազրույցների կենտրոնական կերպարի՝ Սաթանեյ-Սաթանայի հետ: Օրինակ, կաբարդինական հերոսուհու անունն էր Իշտար-Սաթանեյ¹⁶:

¹³ Ղևոնդ Ալիշան, Հայոց հին հավատքը կամ հեթանոսական կրոնը, Երևան, 2002, էջ 127:

¹⁴ Лосев А., Античная мифология в ее историческом развитии, Москва, 1957, с. 284.

¹⁵ Սովետս խորենացի, գիրք 1, գլուխ Ի:

¹⁶ Инал-ипа Ш., Памятники абхазского фольклора, Сухуми, 1977, с. 52, прим. 1;

Դեմիրոսյան Ա., Արամի առասպելը հնդեվրոպական առասպելաբանության

Կովկասյան Սաթանայի համարժեքն է հայկական ավանդույթում պահպանված Արտաշեսի կինը՝ ալանների արքայադուստր Սաթենիկը¹⁷, որի որդին էր Արտավազը (հիշենք վերը նշված Արտավազի և Սոսանվերի համարժեքությունը): Կովկասյան տարբերակներում Սաթանա-Սաթանեյի որդու անունն է օս. Սոսլան, աղըղ. Սոսրուկո, արխ. Սասըրըկվա, որոնք ծնվում են քարից՝ Սաթանայի գետային արկածի հետևանքով: Օրինակ, աղըղական տարբերակում Սաթանեյը գետում լվացք անելիս՝ տեսնում է մյուս ափին ծերունի հովիվ Սոսին, որը, ապշած նրա գեղեցկությունից, բեղմնավորում է առափնյա քարը. ծնված տղայի անունը դնում են Սոսրուկո: Կովկասյան տարբերակներում Սոսլան, Սոսրուկո և Սասըրըկվա անունները, ըստ ժողովրդական ստուգաբանության, նշանակում են Սոսի որդի¹⁸ և համահունչ են Սոսանվերի անվանը: Այս անվանումների մեկ այլ զուգահեռը կարող է համարվել աղըղական առասպելներում առկա Սոուսըրըշ աստծո անունը, որը հանդիսացել է ինչպես հողագործության, այնպես էլ անասնապահության հովանավոր աստվածություն¹⁹ և հավանականորեն կապված է եղել նաև արևի պաշտամունքի հետ²⁰: Այսպիսով, համակարգելով վերը նշվածը, ստանում ենք հետևյալ համադրումները.

<i>Արայան Արա և Շամիրամ</i>	<i>Արտաշես և Սաթենիկ</i>	<i>Սաթանեյ և Սոս (աղըղ.)</i>
<i>Սոսանվեր Անուշավան</i>	<i>Արտավազ</i>	<i>Սոսլան/Սոսրուկո/ Սասըրըկվա</i>

Նկատենք նաև, որ Սոսանվեր նշանակում է «սոսու ընծայած» (կամ «սոսուն նվիրված»), իսկ կովկասյան Սոսլան, Սասըրըկվա տարբերակներում նրանց անվանումների ժողովրդական ստուգաբանությունը, որպես «Սոսի որդի», իմաստային առումով գրեթե նույնական են: Սոսանվերի անվան «նվեր, ընծա» իմաստի հետ

համատեքստում և հայոց ազգածագման խնդիրը, Երևան, 1997, էջ 116:

¹⁷ Պետրոսյան Ա., Արամի առասպելը..., էջ 112-116; Դալայան Տ., Հայոց վիպական Սաթենիկ թագուհու կերպարի ծագումնաբանության շուրջ, ՊԲՀ, թիվ 2, 2002, էջ 191-213:

¹⁸ Нарты, адыгский героический эпос, Москва, 1974, с. 194.

¹⁹ Ардзинба В., Нартский сюжет о рождении героя из камня, Древняя Анатолия, Москва, 1985, с. 152.

²⁰ Лавров А., Доисламские верования адыгейцев и кабардинцев, Исследования и материалы по вопросам первобытных религиозных верований, Москва, 1959, с. 216.

ուշագրավ զուգահեռներ կարելի է նկատել խուռի-խեթական ժայռ-հերոսի՝ Ուլլիկումմիի մասին առասպելում: Կումարբին՝ նրա հայրը, որ բեղմնավորելով ժայռը ծնում է Ուլլիկումմին, խորհում է, թե ինչպես թաքցնի նրա գոյությունը, մինչև նրա մեծանալը և, հանձնելով նրան որպես «ընծա, նվեր» Իրսիորա աստվածներին, պատվիրում է տանել որդուն դեպի Սև հողերը²¹, որոնք խորհրդանշում են անդրաշխարհը:

Սոսանվեր Անուշավանը իր ծնունդով չի կապվում ժայռի հետ, ինչպես կովկասյան առասպելների վերոհիշյալ հերոսները, կամ Ուլլիկումմին, սակայն նա համարժեք է Փոքր Միերին և Արտավազդին՝ ժայռում փակված հերոսներին: Իսկ Ուլլիկումմիի ծնունդը՝ ժայռի բեղմնավորման արդյունքում, գրեթե նույնական է կովկասյան ավանդազրույցների ժայռածին հերոսների հետ, որոնք անվանապես համահունչ են հայկական Սոսանվերին:

Հաջորդ հայ-կովկասյան-խուռիական զուգահեռը հետևյալն է. Սաթանայի մասին կովկասյան առասպելներում առկա է գետի ափից Սաթանայի և հովվի երկխոսությունը: Հայկական առասպելում Սաթենիկի և Արտաշեսի հանդիպումն ու երկխոսությունը ևս կայանում է գետի ափին: Այստեղ բացակայում է ժայռի սյուժեն, սակայն առկա է նրանց բաժանող գետը, և նրանց որդին է Արտավազդը՝ ժայռին գամված հերոսը (որը համարժեք է Սոսանվերին, Սոսլանին):

Ուշագրավ զուգահեռ այս երկու՝ կովկասյան և հայկական սյուժեների հետ պահպանվել է նաև Ուլլիկումմիի երգի տարբերակում, երբ Նինվեի Շավուշկան (որը համարժեք է Շամիրամին և Սաթանային) տեղեկանալով, որ Ուլլիկումմին կմվելու է եղբոր հետ, գնում է ծովափ՝ երգով մեղմելու Ուլլիկումմիի սիրտը²²: Ակնհայտ է նույնությունը հայկականում՝ Արտաշեսի և Սաթենիկի գետափնյա երկխոսության, որում վերջինս խնդրում է ազատել գերված եղբորը: Իսկ ժայռի մոտիվը առկա է կովկասյան տարբերակում: Փաստորեն, հայկական առասպելում պահպանված «եղբոր համար խնդրելու մոտիվը» բացակայում է կովկասյանում և առկա է խուռիական տարբերակում:

Խուռիական Ուլլիկումմին համարվում է ֆալլիկ աստվածություն, որը սակայն ամռնչվում է ոչ թե բուն պտղաբերությանը, այլ կույր,

²¹ Иванов В., Луна упавшая с неба, Москва, 1977, с. 128:

²² Haas V., Geschichte der Hethitischen ..., S. 90; Hittite Myths, Translated by Harry Hoffner, Atlanta, 1991, p. 56.

անկառավարելի կրքին²³: Ի դեպ, խելահեղությունը, դիվականությունը և կերպարի երկփեղկվածությունը բնորոշ է նաև մյուս ժայռում փակվող կամ այդ պաշտամունքին առնչվող կերպարներին (օրինակ հայկական Արտավազդին, «Սասնա ծռեր» էպոսի Փոքր Միերին, կովկասյան Սոլանին և Սոսրուկոյին²⁴, որոնք համարժեք են խուճիական Ուլլիկունմին):

Վերադառնալով Սոսանվերին՝ ներկայացնենք այդ անվան ստուգաբանության մեր վարկածը: *Սոսանուէր*-ի առաջին *saws* արմատը, որը հետագայում դարձել է *sōs*, Ա. Պետրոսյանի բանավոր հաղորդմամբ հնարավոր է համարժեք լինի Շավուշկայի անվանը: Բանն այն է, որ երրորդ հազարամյակի վերջում Ուրի III դինաստիայի աղբյուրներում պահպանված Շավուշկա աստվածուհու վաղագույն վկայված ձևն է *ša-u₁₈-ša*, ինչը կարելի է բացատրել նրանով, որ *Ša(w)uška* անվան մեջ *k/ga* վերջավորությունը նվազեցուցիչ մասնիկ է²⁵: Այստեղից բխում է, որ Շավուշկայի անվան արմատը *saws*-ն է, որը կարելի է համադրել Սոսանվերի անվան նախնական *saws* բաղադրիչի հետ: Հետևաբար, հնարավոր չէ՝ արդյոք Սոսանվերի անունը մեկնաբանել որպես «Շավուշկայի(ն) նվեր, ընծա», մի գուցե նաև որդի: Սա լրացնում է վերը ներկայացված մեր կարծիքն այն մասին, որ Սոսանվերի մայրը կարող է լինել Շամիրամը, իսկ Նինվեի Շավուշկայի (Իշտարի) և Շամիրամի հատկանիշների ընդհանրության մասին մենք խոսել ենք վերևում: Ուլլիկունմիի մասին երգում էլ եղբոր համար խնդրում է հենց Նինվեի Շավուշկան²⁶:

Այս աստվածուհին գլխավորում է «բաբելական խուճիների» դիցարանը, իսկ Կիցցուվատնայում նա հանդես է գալիս արական աստվածությունների շարքում՝ կայծակնային Թեշուբից, Կումարբիից և էայից հետո²⁷: Նինվեի Շավուշկան օժտված է նաև ռազմական հատկանիշներով²⁸, որոնք հատուկ էին Շամիրամին ևս:

²³ Дьяконов И., Архаические мифы Востока и Запада, Москва, 1990, с. 141.

²⁴ Պետրոսյան Ա., Հայկական ավանդական դրամայի ակունքների շուրջ, ՊԲՀ, 2006, թիվ 2, էջ 283:

²⁵ Вильке К., Tu'amam-bawmu u bogunia ..., с. 23-24, и прим. 3; Westenholz J., The Old Akkadian presence..., p. 10; Wegner I., Der name der Ša(w)uška, Studies on the Civilizations and Culture of Nuzi and the Hurrians, Winona Lake, Maryland, 1995, p. 117-119.

²⁶ Haas V., Geschichte der Hethitischen..., S. 90; Hittite Myths, p. 56.

²⁷ Diakonoff I., Evidence of the Ethnic Division of the Hurrians, Studies on the Civilizations and Culture of Nuzi and the Hurrians, in honor of E.R. Lacheman. Edited by Morrison M.A.

Շավուշկայի անվան մի շարք ստուգաբանություններ են առաջարկվել, որոնք քննարկելով և վերլուծելով, Ի. Վեգները եկել է այն եզրակացության, որ առավել հավանական է նրա անվան բխեցումը խուռիերեն *šavoši* ածականից՝ կազմված $\text{ša}(v) = 0$ և ši ածականակերտ վերջավորությունից: Նա *šavoši* ածականը առաջարկում է թարգմանել «երևելի, բացառիկ, մեծ, վեհ, վեհանձն, հզոր, ուժեղ»²⁹: Ի դեպ, այս հատկանիշները կարող են բնութագրական լինել նաև Սոսանվեր Անուշավանի տիպի աստվածությունների համար:

Սոսանուէրի անվան ծագումը խորենացու մոտ կապվում է սոսի ծառանվան հետ³⁰: Ըստ Հր. Աճառյանի *սոս*-ը «ի» հոլովման բառ է, «անտառային բարձր ծառ, չինար»: Այն ստույգ ստուգաբանություն չունի, հանդիպում է V դարի պատմագրությունից սկսած, «սոսանուէր» նշանակում է «հին Հայոց Սոսեաց սրբազան անտառին ձօնուած», իսկ *սոս* փոխաբերական իմաստով նշանակում է «պերճ, հպարտ, սեգ»³¹: Գրեթե նույն իմաստով է *սոս* ածականը գործածված Անկանոն Գիրք Հին Կտակարանացում տեղ գտած «Տեսիլ Ենովքայ Արդարոյն»-ում, ուր այն հանդիպում է հետևյալ նախադասության մեջ. «Եւ ահա ի վերայ ծովուն արծուի մի սօս և բարձրաթռիչ, ութ թեւք և երեք գլուխք ի վերայ նորա, և կայր ի վերայ ջուրց ծովուն և դիտէր ընդ հարաւ ...»³²: Այստեղ *սոս* բառը դարձյալ կարելի է մեկնաբանել որպես «սեգ, հպարտ»: Ի դեպ, այս հայերեն ածականը գրեթե նույնական է խուռիական *avoi* «երևելի, բացառիկ, մեծ, վեհ և այլն» ածականի հետ:

Ղ. Ալիշանը, խոսելով սոսի ծառի պաշտամունքի տարածվածության մասին հայերի շրջանում, հղում է ջուղայեցի մի վարդապետի, որը գրել է. «մեծամեծ ծառոցն համբուրեն, եթե Սուրբ կայ ի վերայ», և նշում, որ մինչև այժմ էլ այդ մեծամեծ ծառերի գտնված վայրերում կան նաև դրանց չափից ավելի պատվի արժանացնողներ³³:

and Owen D.I., Winona Lake, Indiana, Eisenbruns, 1981. p. 87.

²⁸ Haas V., Geschichte der Hethitischen..., S. 352.

²⁹ Wegner I., Der name der Ša(w)uška, S. 117-119.

³⁰ խորենացի, գիրք 1, գլուխ Ի:

³¹ Աճառյան Հր., Հայերենի արմատական բառարան, IV, Երևան, 1979, էջ 290:

³² Անկանոն Գիրք Հին Կտակարանաց, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1896 («Թանգարան հին և նոր նախնեաց» Ա), էջ 378:

³³ Ալիշան Ղ., Հայոց հին հավատքը կամ հեթանոսական կրոնը, Երևան, 2002, էջ 43:

Հետաքրքրական է, որ ուրարտական ժամանակաշրջանում ևս սոսի ծառը հնարավոր է ունեցած լինի հատուկ պաշտամունքային դեր՝ համարվելով Խալդի աստծո սրբազան ծառ: Ուրարտական պատկերագրության մեջ «սրբազան ծառի» սիմվոլիկ պատկերումները Պ. Կալմայերին հանգեցրել են այն եզրահանգման, որ դրանց մի տեսակը հնարավոր է հայկական սրբացված սոսի ծառերի նախատիպը լինել³⁴:

avoi խուռիական ածականը, որ նշանակում է «երևելի, բացառիկ, մեծ, վեհ, վեհանձն, հզոր, ուժեղ», կարող է հիմնականում բնութագրական լինել նաև այնպիսի բարձր և մեծ ծառերի համար, ինչպիսիք են սոսին, բարդին: Կարելի է ենթադրել, որ հայերեն փոխաբերական իմաստով գործածված *սոս* բառը, որ նշանակում է «պերճ, հպարտ, սեգ» ծագած լինի խուռիական վերոնշյալ *avoi* ածականից: Հնարավոր է, որ *սոսի* բուսանունն էլ ծագած լինի այս ածականից՝ հաշվի առնելով այդ վիթխարահասակ և սեգ ծառերի արտաքին բնութագրի նույնությունը խուռիերենում և հայերենում առկա ածականների հետ: Բուսանունները հաճախ են իրենց անվանումը ստացել գունային, որակական և արտաքին հատկանիշների արդյունքում:

Սակայն սա ընդամենը վարկած է, որ նպատակ ունի լեզվաբանների ուշադրությունը հրավիրել այս նմանությունների վրա: Ի դեպ, այդ համադրումներն առավել խոսուն են դառնում վերևում քննարկված առասպելաբանական նյութի համատեքստում:

Բացառված չէ նաև, որ սոսի ծառը կարող է հենց Շավուշկա աստծու մարմնավորումներից մեկը լինել, քանզի հայտնի է, որ մայր աստվածուհիները, այդ թվում նաև Շավուշկան, հանդես են եկել տարբեր ծառերի կերպավորումներով: Ինչ վերաբերում է խուռիերենից ուրարտերենի միջնորդությամբ կամ խուռիերենից ուղղակի հայերենին անցած փոխառության հնարավորությանը, ապա գիտության մեջ քննարկվել են նման մի շարք զուգահեռներ:

³⁴ Кальмёер П., Символ Халди, Древний Восток, № 4, Ереван, 1983, с. 184. Ի դեպ, ոչ միայն սոսի ծառերի արձագանքն է ըստ Կալմայերի պահպանվել ուրարտական պաշտամունքում, այլ նաև պաշտամունքային աշտարակաձև ուրարտական շինությունների և Խորենացու ու Բուզանդի մոտ հիշատակված Արայի դին աշտարակին դնելու փաստի հետ և որոշակի նույնություններ է դիտարկում (Кальмёер П., Символ..., с. 188, прим. 22):

Մեկ այլ հնարավոր զուգահեռ Սոսանվերի անվան հետ դարձյալ տանում է դեպի՝ այս դեպքում խուռի-միտաննիական իրականություն. այն կարելի է համադրել Միտաննիի հնդարիական արքայատոհմի Պարսադատտարի որդի՝ Սաուսադատտար-Սաուստատարի անվանման հետ (Ք.ա. XVդ. երկրորդ կես): Հնարավոր է, որ վերջինիս հայերեն տարբերակն է Սոսանվեր³⁵: Sa-uš-sa-ta-(at)-tar (Ալալախից վկայված ձևը) և Sa-uš-ta-at-tar (Նուզիից) արքայանունը ստույգ ստուգաբանություն չունի: Նրա համար առաջարկվել է հնդիրանական *sau-ksatra- ստուգաբանությունը, որը նշանակում է «ում պատկանում է լավ իշխանությունը», ինչն այնքան էլ հավանական չի համարվել³⁶: Ակնհայտ է անվան երկրորդ բաղադրիչի հնդիրանական լինելը (սկտ. *dātār-*, *dātār-*), սակայն անվան առաջին մասը՝ sa-uš-sa, վերջնականապես ստուգաբանված չէ: Վերոնշյալ երկու անվանաձևերից առավել հին է համարվում Sa-uš-sa-ta-(at)-tar-ը³⁷: Հաշվի առնելով Շավուշկա աստվածուհու պաշտամունքի վաղեմությունը և տարածվածությունը հյուսիս-արևմտյան Սիրիայում, Կիցցուվատնայում, Վերին Եփրատի շրջանում, որոնք գտնվում էին խուռի-միտաննիական պետության ազդեցության ոլորտում, չի՝ կարելի արդյոք ենթադրել, որ Սաուշադատտարի՝ Միտաննիի արքայատոհմի թագավորի անունը ինչ-որ կերպ կապված լիներ այս դիցանվան հետ՝ նշանակելով օրինակ՝ «Շավուշկայի տված, նվիրած»՝ անվան երկրորդ բաղադրիչի համար ենթադրելով հնդիրանական արմատ³⁸: Նման դիցանվանակերտ անձնանունների բազմաթիվ օրինակներ հայտնի են

³⁵ Ի դեպ, Սաուսադատտար-Սոսանվեր համապատասխանությունը չի կարելի դիտել որպես պատահական նմանություն, քանի որ ըստ Ա. Մովսիսյանի, Միտաննիի արքայատոհմի և Հայկազուն նահապետների ու արքաների ցանկում առկա են մի շարք անվանական համապատասխանություններ՝ Պարստառանա-Պարետ, Վասաշատտա-Վաշտակ (տե՛ս Մովսիսյան Ա., Միտաննիի արքաները Հայկազուն նահապետների և արքաների ցանկում, Երիտասարդ Արևելագետների Հանրապետական 20-րդ գիտական նստաշրջանի թեզիսներ, Երևան, 1999, էջ 25-27):

³⁶ Diakonoff I., Die Arier im Vorderen Orient: Ende eines Mythos, *Orientalia*, v. 41, f. 1, 1972, S. 102.

³⁷ Mayrhofer M., Die Arier im Vorderen Orient – Ein Mythos? mit einem bibliographischen Supplement, Wien, 1974, S. 25-26, 6.3.5.

³⁸ Իհարկե, հարց է առաջանում, թե ինչու՞ է Միտաննիի հնդարիական դինաստիայի ակնառու արքաներից մեկը կրում նման անվանում, որի առաջին մասը խուռիական դիցանունն է, իսկ երկրորդ մասը՝ հնդարիական արմատ, սակայն կարծում ենք, քննարկված նյութը թույլ է տալիս կատարել նման ենթադրություն:

թե խուժական, թե հնդիրանական անձնանուններում: Իսկ Շավուշկայի պաշտամունքի տարածվածության մասին այս տարածաշրջանում վկայում է, ըստ Ֆ. Հաազի, տեքստերում պահպանված հետևյալ դարձվածքը. «խուժական աշխարհի բոլոր լէտ աստվածուհիները» (խոսքը Շավուշկայի մասին է)³⁹: Փաստորեն, հայկական Սոսանվերի անունը կարող է համարվել նաև այս հնդարիական անձնանվան տեղական դրսևորումը:

Եզրակացություններ.

ա. Սոսանվերի անունը համահունչ է կովկասյան առասպելների ժայռածին հերոսների՝ Սոսլան, Սոսրուկո, ինչպես նաև կովկասյան պտղաբերության Սոուսըրըշ աստծո անվանը:

բ. Սոսանվերը, որպես պտղաբերության գործառույթներով օժտված կերպար, համարժեք է ժայռում փակված Արտավազդին և Փոքր Միերին, ինչպես և կովկասյան ժայռածին հերոսներին և խուժական Ուլլիկումիին:

գ. Ըստ վերակազմության՝ Սոսանվերի մայրը առասպելում կարող է լինել Շամիրամը:

դ. Նինվեի Շավուշկա-Իշտարը նախատիպ է հանդիսացել Շամիրամի կերպարի համար և տիպաբանական ընդհանրություններ ունի վերջինիս հետ: *Սոսանուէրի* անվան *saws* արմատը հնարավոր է համադրել Նինվեի Շավուշկայի անվան վաղագույն վկայված *sausa* ձևին: Եվ Սոսանվեր կարող է նշանակել «Շավուշայի նվեր, կամ Շավուշային ընծայված»: Հնարավոր է հայերեն «սօս» ածականը, որ նշանակում է «պերձ, հպարտ, սեզ» ծագումնաբանորեն հանգում է խուժիերեն *avoi* «երևելի, բացառիկ, մեծ, վեհ, վեհանձն, հզոր, ուժեղ» ածականին, որոնցից էլ, ամենայն հավանականությամբ, ծագել է հայերեն «սօսի» բուսանունը:

ե. *Սոսանուէրի* անվան *նուէր* բաղադրիչը իր զուգահեռն ունի խուժական Ուլլիկումմիի առասպելաշարում, որտեղ ակնարկվում է վերջինիս՝ որպես «նվեր» հանձնելու մասին (տե՛ս վերը): Մյուս կողմից, Ուլլիկումմիի մասին առասպելը պլուժետային ընդհանրություններ ունի Արտաշեսի և Սաթենիկի ու կովկասյան ժայռածին հերոսների՝ Սոսլան-Սոսրուկոյի մասին պատմող առասպելաշարքերի հետ, վերջիններս էլ անվանապես համարժեք են հայկական Սոսանվերին:

³⁹ Haas V., Geschichte der Hethitischen..., S. 346-347.

գ. Սոսանուէրի անվան հնարավոր զուգահեռը կարող է լինել Միտաննիի հնդարիական արքայատոհմի Sa-uš-sa-ta-(at-)tar անձնանունը, որը ստուգաբանորեն նույնպես կարող է կապված լինել ša-u₁₈-ša խումիական դիցանվան հետ:

Ի մի բերելով վերոհիշյալ կապերը՝ կարելի է եզրակացնել, որ խումիական Ուլլիկումմիի, կովկասյան Սաթանայի և նրա որդիների, հայկական Արտաշես-Սաթենիկ և Արտավազդի, Արա Գեղեցիկ և Շամիրամի առասպելության հատկապես երրորդ հերոսի՝ Սոսանվեր Անուշավանի մասին պատմող առասպելներում առկա են մի կողմից անվանակերպարային, մյուս կողմից՝ սյուժետային ակնհայտ ընդհանրություններ, որոնք կարող են վկայել կամ այս առասպելների և նրանց գլխավոր կերպարների ծագման մեկ ընդհանուր աղբյուրի, կամ նրանց ձևավորման ընդհանուր միջավայրի մասին: Թե երբ և որտեղ դա կարող էր տեղի ունենալ, այսօր միանշանակորեն չի կարելի ասել: Նշենք միայն, որ Սաուսադատտարը, որն անվանապես համարժեք է Սոսանվերին, թագավորել է Ք.ա. XV դարի կեսին, այսինքն այն ժամանակ, երբ Միտաննին Առաջավոր Ասիայի ազդեցիկ պետությունն էր, քանզի նրա իշխանությունը տարբեր ժամանակաշրջաններում տարածվում էր Առափնյայի, Աշշուրի, Հյուսիսային Սիրիայի երկրների, Կիցցուվատնայի, Վերին Եփրատի երկրների և Հայկական լեռնաշխարհի մի մասի վրա⁴⁰: Եվ հենց այս շրջաններում էլ, ինչպես տեսանք վերը, մեծապես տարածված էր Շավուշկա դիցուհու պաշտամունքը, որն այդքան զգալի ազդեցություններ է թողել այս առասպելության ձևավորման վրա: Միգուցե հենց այս ժամանակաշրջանում էլ ձևավորվել են այս առասպելության նախատիպերն ու սյուժեները, որոնք հատվածաբար պահպանվել են խումիական, հայկական և կովկասյան առասպելներում:

⁴⁰ Ավետիսյան Դ., Հայկական լեռնաշխարհը և Հյուսիսային Միջագետքի պետական կազմավորումների քաղաքական պատմությունը մ.թ.ա XVII-IX դդ., Երևան, 2002, էջ 41:

MANIFESTATION OF NAME AND CHARACTER OF HURRIAN GODDESS
^dŠa(w)uš(k)a IN ARMENIAN LANGUAGE AND MYTHOLOGY

Ištar-Šawuška goddess of Nineveh had considerable influence on Armenian myth of Ara and Šamiram. Also the name of *Sawsanuēr*¹ *Anušawan* may relate to the earliest attested form of the goddess's name *sauša*. The conclusions are as follows:

a. *Sawsanuēr*'s name is consonant with names of *Soslan*, *Sozaraqo* as well as the name of fertility deity *Sousarəš*.

b. *Sawsanuēr* as a character enabled with fertility functions corresponds to *Artawazd* and *P'ok'r Mher* - the heroes confined in rock as well as other rock-born Caucasian heroes and Hurrian *Ullikummi*.

c. The reconstruction shows that *Sawsanuēr* 's mother may be *Šamiram* of the myth.

d. *Ištar-Šawuška* of Nineveh can be considered as a prototype for *Šamiram* and displays typological similarities with the latter. The route *saws* of *Sawsanuēr* is possible to compare with the the earliest known form of name of *Šawuška* of Nineveh - *sauša*. *Sawsanuēr* may mean "gift of *Šawuška* or bestowed to *Šawuška*". It is possible that Armenian adjective *saws* that means "excellent, proud, high" originates to Hurrian *šavoši* "magnificent, unique, great, grand, magnanimous, powerful, strong" from which the Armenian phytionim *sawsi* (platanus) derives.

e. The component *nuēr* of *Sawsanuēr* has its parallel in Hurrian myths series of *Ullikummi*, that suggest of the latter's being given as a "gift". On the other side the myth of *Ullikummi* has thematic similarities with myth series about *Artasēs* and *Sat'enik* as well as Caucasian rock-born heroes *Soslan*-*Sozaraqo* which in their turn are comparable with Armenian *Sawsanuēr*.

f. Possible parallel of *Sawsanuēr*'s name can be seen in personal name of Mitanni's Indo-Arian royal dynasty *Sa-u-sa-ta-(at)-tar* that may relate to Hurrian theonim *ša-u₁₈-ša*.